

**KRITIKA EKVIVOKACIJE EPISTEMOLOŠKOG STATUSA
RELIGIJSKOG VJEROVANJA U RASPRAVAMA O ODNOSU
ZNANOSTI I RELIGIJE**
originalni znanstveni rad

Karlo MIKIĆ

diplomski studij filozofije i informacijskih znanosti
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
e-mail: covek_od_ideje@hotmail.com

Dajan PLAČKOVIĆ

Preddiplomski studij filozofije i lingvistike
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
e-mail: dajan@plackovic.

Sažetak

U raspravama između religijskog i znanstvenog pogleda na svijet, sve se češće izjednačuju značenja pojma *vjerovanja* u religijskom i znanstvenom razmatranju empirijskih i, potencijalno, moralnih pitanja. Time se pokušavaju relativizirati znanstveno-eksplanatorna nastojanja i religijske tvrdnje postaviti kao njima jednakovrijedne i legitimne alternative. Znanstvene se tvrdnje u konačnici prikazuju kao u određenoj mjeri neosnovane i stoga neizvjesne, što bi trebalo ukloniti potrebu da se opravdaju religijske tvrdnje ikako osim pozivanjem na autoritet. Znanstveno vjerovanje opisujemo kao opozivo vjerovanje zasnovano na trenutno dostupnim dokazima, dok religijsko vjerovanje određujemo kao bezrezervno prihvaćanje određenih tvrdnji koje se smatraju fundamentalno važnima za neku specifičnu religiju. Tvrdimo kako se svaki sukob znanstvenih i religijskih tvrdnji može svesti na različite tvrdnje o stanju stvari u svijetu, te da, tako promatrana, falibilistička koncepcija znanstvenog vjerovanja ima

definitivnu metodološku prednost pred nepreispitivim fideizmom određenih religijskih doktrina.

Rad se bavi određivanjem paradigmatičkih svojstava vjerovanja u aktivnostima poput znanstvenog i religijskog pogleda na svijet. Ta svojstva određuju se na način na koji se pojavljuju u znanstveno-istraživačkom, nasuprot religijskom stavu, s ciljem onemogućavanja relativizacije znanstveno-eksplanatornih nastojanja u usporedbi s religijskim tvrdnjama postuliranih kao rivalnih znanstvenima. Relativizacija nastupa kao primjedba o manjku izvjesnosti znanstvenih tvrdnji, što navodno skida breme opravdanja s religijskih tvrdnji, pri čemu je ključni moment ekvivokacija pojma vjerovanja u znanstvenim i religijskim kontekstima. Znanstveno vjerovanje uzimamo kao opozivo vjerovanje u svjetlu trenutne evidencije, dok religijsko vjerovanje određujemo kao bezrezervno potpisivanje određenih definirajućih tvrdnji po neku specifičnu religiju. Tvrdimo kako se svaki sukob znanstvenih i religijskih tvrdnji može svesti na različite tvrdnje o stanju stvari u svijetu, te da u takvom okviru falibilistička koncepcija znanstvenog vjerovanja ima definitivnu metodološku prednost pred nepreispitivim fideizmom određenih središnjih religijskih doktrina.

Ključne riječi

vjerovanje, opravdanje, znanost, religija, ekvivokacija

Uvod

U današnjim popularnim raspravama o odnosu religije i znanosti sve se češće čuje argument koji relativizira epistemološku sigurnost znanstvenih tvrdnji o svijetu. Ugrubo se može sažeti na sljedeći način:

- P1) Religija se često kritizira jer ne predstavlja znanje nego samo vjerovanje o svom predmetu
- P2) Bavljenje znanostu i prihvaćanje znanstvene slike svijeta zahtijeva uzimanje barem određenih stvari na vjeru, kao što su metode i istinosni kriteriji znanosti
- K) Stoga su znanost i religija fundamentalno obje zasnovane na vjeri i njihove su tvrdnje o svijetu, ako ne ekvivalentne, onda barem usporedive valjanosti.

Jasno je da takva formulacija argumenta izostavlja finije aspekte obrane religiozno utemeljenih tvrdnji o svijetu tog tipa, pogotovo onih koje koriste obrazovaniji raspravljajući, no smatramo kako se čak i finese sofisticiranijih argumenata¹ mogu opovrći relativno jednostavnom analizom, što ćemo pokušati i pokazati.²

¹ Poput sljedećeg:

(P1) Religiji se predbacuje što njeni stavovi nemaju epistemičke sigurnosti.

(P2) Ali niti stavovi znanosti nemaju epistemičke sigurnosti, već se kreću u okviru veće ili manje vjerojatnosti.

(P3) Ako se na osnovu toga predbacuje religiji, onda bi se iz jednakih razloga trebalo predbacivati i znanosti.

(P4) Ali znanosti se na osnovu toga ne predbacuje.

(K) Dakle, ni religiji se na tom osnovu ne bi trebalo predbacivati.

² Treba naglasiti kako ćemo raspravljati ovu temu iz perspektive sukoba između fundamentalističkih interpretacija abrahamskih religija i znanstvene slike svijeta na Zapadu. Odnos religije i znanosti nije nužno obuhvaćen našim opisom ni našom kritikom. Za više informacija o raspravama između teologije ili religije i znanosti u drugim kulturnim krugovima, v. Religion and Science (2017).

Tvrdimo sljedeće: izrazi *vjerovanje* i *vjera* žrtve su ekvivokacije u gornjem argumentu jer je pojam vjerovanja koji se koristi u znanosti bitno epistemološke naravi, a onaj koji se koristi u religiji ima dimenziju puko doksastičkog stava, a s druge strane, često u obliku *vjera* nosi konotacije i određene moralne dimenzije, tj. vjernosti i povjerenja. No, jasno je da ukoliko taj doksastički stav nije epistemološki na neki način utemeljen, onda ni njegova moralna dimenzija ne može značiti ono što se njenom evokacijom želi tvrditi.

Kako bismo pokazali razliku pojma vjerovanja u religijskim i znanstvenim kontekstima, napraviti ćemo okvirnu podjelu mogućih odnosa znanosti i religije. Znanost i religija mogu biti u dva najšira odnosa po pitanju sukoba: sukobljene ili ne sukobljene, a sukobljavati se mogu po pitanju činjenica i po pitanju vrijednosti. Dakle tri međuodnosa s obzirom na mogućnost sukobljenih zaključaka koje nameću svojim zagovornicima³.

Prvi je međuodnos sukoba oko činjenica, to jest situacija u kojoj religiozna i ne-religiozna, ali znanstveno pismena osoba, imaju različitu interpretaciju činjenica i fizičkog svijeta. Drugi je međuodnos sukoba oko vrijednosti u kojoj posljedice kritičkog mišljenja u kombinaciji s faktičkim zaključcima znanosti dovode osobu koja koristi oboje da dođe do moralnih pravila različitih od onih koje bi zastupala osoba koja svoje moralne principe izvodi iz religije. Treći je međuodnos onaj u kojemu religija i znanost nisu sukobljene.

Proći ćemo sva tri međuodnosa i pokušati pokazati kako u prva dva slučaja znanost ima bolje ili sigurnije utemeljenje za svoje tvrdnje o činjenicama, to jest u drugom slučaju vrijednostima, te da u trećem međuodnosu religijske tvrdnje o svijetu imaju mnogo manji opseg primjenjivosti no što se često uzima.

³ Sesardić navodi kako religija i znanost kao takve mogu imati tri logička odnosa s obzirom na njihovu pretenziju na istinitost: znanost može potvrđivati religiju (prirodna teologija), znanost ne implicira ništa po pogledu istinitosti religije (prirodni neutralizam) i znanost proturječi religiji (prirodni ateizam) (Sesardić, 1998:163). Mogla bi se dodati i četvrta mogućnost, ta da religija potvrđuje (ili kako se često kaže, anticipira) zaključke znanosti. Tu bismo poziciju mogli nazvati teološkim naturalizmom.

1. Mogućnosti sukoba

1.1. Sukob oko činjenica

Okrenimo se prvo sukobu o činjenicama. Sukobi o činjenicama između religiozne i znanstvene interpretacije istine javljaju se kada dogmatska interpretacija religijskog teksta ili moralna pravila koja proizlaze iz određenih religijskih praksi zahtijevaju određenu interpretaciju svijeta koja je u sukobu sa zaključcima znanosti. Najeksplicitniji primjeri ovakve vrste sukoba su rasprave o kreacionizmu nasuprot evolucijskoj teoriji, pitanje početka života i pitanje slobodne volje.

S obzirom na to da su argumenti ovog tipa slični bez obzira na konkretnu temu rasprave, analizirat ćemo ih kroz prizmu rasprave o kreacionizmu i evolucijskoj teoriji. Ako se osoba koja iz svojih religijskih uvjerenja vjeruje kako je svijet star oko 5000 godina nađe u sukobu s osobom koja tvrdi da je svemir star preko 13, a Zemlja preko 4,5 milijardi godina, može naići na argument da je teza o većoj starosti zemlje poduprta biološkim i fizikalnim spoznajama koje, čak i kada ne mogu precizno definirati starost Zemlje ili svemira, neupitno isključuju mogućnost da je starost svijeta oko 5000 godina. Tada može ponuditi kontraargument otprilike sljedećeg oblika:

- a) Ja vjerujem u ono što vjerujem jer vjerujem osobama na poziciji (religijskog) autoriteta i relevantnim religijskim tekstovima, često prilagođenim nestručnoj publici, i.e. (u većini situacija) meni.
- b) Ti nisi provjerio biološke i fizikalne zaključke na kojima zasnivaš svoju poziciju, već ih prihvaćaš jer vjeruješ osobama na poziciji (znanstvenog) autoriteta, i.e. znanstvenicima i relevantnim znanstvenim tekstovima, često prilagođenim nestručnoj publici, i.e. (u većini situacija) tebi.
- c) Stoga je naše vjerovanje u jednu, odnosno drugu starost svijeta, svemira ili Zemlje jednako opravdano jer je oboje zasnovano na vjeri, a ne na zaključivanju iz podataka.

2.1.1. *belief vs. faith*

Argument zagovornika relativizma zasniva se na nepreciznoj uporabi ionako višeznačne riječi *vjera*, to jest ekvivokacije dvaju sadržajno značajno različitih pojmova, čak i na intuitivnoj razini kada se dostatno analiziraju. *Vjerovanja* se općenito mogu podijeliti na rigidna ili neopoziva vjerovanja i nerigidna ili opoziva vjerovanja, ovisno o tome vjeruje li se u nešto kao nepromjenjivu vječnu istinu ili kao radnu teoriju. Opoziva se vjerovanja opet mogu podijeliti na potkrijepljena i nepotkrijepljena, ovisno o tome je li onome koji vjeruje dostupan skup dokaza izvan originalne tvrdnje na koje se može referirati kako bi opravdao svoje vjerovanje. Kako bismo dva specifična tipa vjerovanja na koje ćemo se referirati u ostatku izlaganja dosljedno imenovali bez da stalno ponavljamo višечlane sintagme, koristit ćemo engleske riječi *belief* i *faith*, pri čemu *belief* označava opozivo potkrijepljeno vjerovanje, a *faith* rigidno vjerovanje⁴.

Odabir termina *faith* nije slučajan. Religiozno se mišljenje često povezuje s rigidnim vjerovanjem, a i sam je pojam rigidnog vjerovanja najlakše shvatiti kroz eksperiment: Pitate li zagrizlog katolika eksplicitno: *Postoji li ijedan argument koji bi te uvjerio da Bog ne postoji?* i dobijete li odgovor *Ne* – riječ je o rigidnom vjerovanju.

Tvrdimo da je opravdanije vjerovati u istinitost neprovjerene tvrdnje koju smo prihvatili jer je *believable* nego u neprovjerenu

⁴ Sesardić radi sličnu distinkciju u epistemologiji na V-razloge (vjerske) i Z-razloge (znanstvene) zbog potrebe da se ti razlozi dotiču istog predmeta unutar tzv. „miješanih pitanja“: „Ako razloge koji nas opredjeljuju u nekoj spoznanoj dilemi, nazovemo epistemičkim razlozima, onda se može reći da su u navedenim povijesnim epizodama došla u konflikt dva fundamentalno različita tipa epistemičkih razloga. Ukratko, znanstveni epistemički razlozi (Z-razlozi) utemeljeni su na očekivanju da je u krajnjoj liniji iskustvo ono što treba presuditi o sporu između rivalskih hipoteza, premda čitav taj proces dolaženja do odgovora može biti neusporedivo kompleksniji od onog što sadrži neka skučeno empiristička rekonstrukcija znanosti. Vjerski se pak epistemički razlozi (V-razlozi) pozivaju na stvari kao što su objava, autoritet svetih spisa, nepogrešivost crkvenih poglavara ili osobno iskustvo koje je ovjerovljeno intenzivnim osjećajem bliske Božje prisutnosti.“ (ibid).

tvrdnju koju smo prihvatili *on faith*, te da je religijske tvrdnje o svijetu moguće prihvatiti samo *on faith*⁵, a da je znanstvene moguće i, dapače, lako prihvatiti jer su *believable*.

Ilustrirat ćemo razliku misaonim eksperimentom iz svakodnevnog života. Ana je uvjerenjena da ju je njen muž Branko prevario tijekom trodnevnog poslovnog puta na Tajland te želi ustanoviti je li to tako, zbog toga što će se njena interpretacija veze i obaveze prema Branku promijeniti ako ju je prevario. Ako konfrontira Branka i traži dokaz njegove vjernosti, Branko je može pokušati dokazati na dva načina:

a) Branko se brani tvrdeći da voli Anu i da ju zato nikada ne bi prevario. Uostalom, ona to i sama zna u svom srcu. Ako mu Ana vjeruje, čini to na način koji pripada pod pojam *faith*.

b) Branko se brani dajući Ani detaljan opis putovanja, rekavši joj s kime je kada bio te nudeći neke dokaze da je zaista tako. Ako mu Ana vjeruje, čini to na način koji pripada pod pojam *belief*.

Dok Ana na neki drugi način ne provjeri je li joj muž bio vjeran, i u jednoj i u drugoj situaciji prihvaća njegovu vjernost bez evidencijalne potpore. Ipak, povjerenje u vezi i drugi mitovi na stranu, tvrdimo da je to u drugom scenariju opravdanije jer je tada Brankova tvrdnja da je vjeran opovrgljiva i ponudio je Ani način da provjeri je li istinita. Čak i ako Ana to ne učini, može od Cvijete, trećeg aktera, saznati informaciju koja nije kompatibilna s Brankovom pričom i tako ustanoviti da nije istinita. U najmanju ruku, ako Branko laže, izložio se većem riziku da bude prozret.

Također, razmotrimo što se događa ako Ana ne vjeruje Branku, već je i dalje uvjerenjena da je vara u obje situacije i zahtjeva daljnje opravdanje. U prvom scenariju Branko ne može ponuditi daljnje argumente. Računa isključivo na Anino povjerenje na koje se može pozvati i glumiti uvrijeđenost, no ako je to povjerenje

⁵ Što je generalizacija na osnovu vrlo rigidnoga pojma religije (kojega uzimamo za paradigmatički), iako priznajemo da se u praksi takav pojam ne mora oprimirivati u svim situacijama, jer bi u tom slučaju sve religije u svakom svom segmentu bile tertulijanstvo, a to nije slučaj.

narušeno, ni na koji način ga ne može ponovno pridobiti ovom linijom argumentacije. Čak i ako bismo Ani priznali da njeno vjerovanje Branku nije rigidno, jer ga može promijeniti, ono nikako nije potkrijepljeno, jer nema nikakav vanjski dokaz na koji se može pozvati, niti u korist niti protiv tvrdnje o stanju stvari koju zastupa. U drugom scenariju Branko je prisiljen ponuditi daljnje dokaze ili bolju potporu za postojeće ili priznati kako je lagao ili pogriješio. Samim time Ana može biti sigurnija u Brankovu vjernost kad joj nudi ovakav tip potpore, jer, čak i kad povjeruje lažljivom Branku, ima veću vjerojatnost ispraviti svoju grešku.

Zastupnici znanstvenih teorija načelno prihvaćaju teze znanosti kao *believable*, a čak i oni koji to ne čine imaju ponuđene resurse da ustanove *believability* znanstvenih teza, pa se samim time njihovo neznanje da su teze koje zastupaju opovrgljive i povezane s definiranim metodama provjere posljedica njihovog nemara, a ne manjkavosti argumenta. Zastupnici religijskih tvrdnji o činjenicama moraju svoje principe uzimati *on faith*, ako ni zbog čega drugog, onda jer religijske tvrdnje kreću od zaključaka i onda tek traže potporu za njih, što znači da su tvrdnje o istini unaprijed zadane, a onda se za njih traži opravdanje, umjesto da se na dokazima grade teorije.

Prođimo isti primjer kao ranije s kreacionizmom i znanstvenom interpretacijom Zemljine povijesti.

Anu zanima koliko je stara Zemlja i kako je nastao život, zato što će se njena interpretacija vlastitog mjesta u svijetu promijeniti ovisno o odgovoru na ta pitanja. Ako od Branka traži tu informaciju i dokaz njene valjanosti, Branko ju može pokušati dokazati na dva načina:

- a) Branko tvrdi da postoji Bog koji je stvorio Zemlju prije oko 5000 godina. Znamo da je tako jer nam je On to rekao i jer nam ne bi lagao. Uostalom, ona to i sama zna u svom srcu. Ako mu Ana vjeruje, čini to na način koji pripada pod pojam *faith*.
- b) Branko tvrdi da je Zemlja stara oko 4,5 milijardi godina i daje Ani detaljan opis provedenih istraživanja, iscrpan popis argumenata u korist te teze, nudeći, ako može, i konkretne dokaze da je zaista tako, te načine kako

replicirati istraživanja. Ako mu Ana vjeruje, čini to na način koji pripada pod pojam *belief*.

Sve ostale paralele i dalje vrijede. Druga je situacija, iako je također zasnovana na vjeri, mnogo uvjerljivija nego prva i to iz istih razloga: lakše je ustanoviti laže li Branko. Također, zahtjev za daljnjim informacijama prisiljava Branka da nudi daljnje dokaze. Prvi scenarij opet ima iste manjkavosti. Nije opovrgljiv, nema objašnjivu metodu provjere i, kada se zahtijevaju daljnja objašnjenja, mora se pozivati na već uspostavljeno povjerenje.

Važno je uzeti u obzir i to kako ova dva odnosa izgledaju pri opetovanom preispitivanju tvrdnji. Ako deset puta zaredom Ana ispituje Branka i traži dokaze za različite tvrdnje, a Branko se svaki puta poziva na već uspostavljeno povjerenje između njih dvoje, svaki puta kada se dokaže kako je lagao ili čak nesvjesno rekao neistinu, to se povjerenje nepopravljivo gubi jer je jedini resurs kojim Branko raspolaže. S druge strane, nuđenje dokaza i procesa opovrgavanja znači da Branko Ani također objašnjava zašto vjeruje da je njegova pozicija istinita, što znači da, ako Ana ustanovi kako je Branko u krivu, može i, dapače, mora priznati da je doista tako. Njegove su tvrdnje opozive bez posljedica po Anino povjerenje u njega, dok u prvom slučaju nisu. Opozivost tvrdnji daje veći potencijal za samoispravljanje i ispravljanje od strane bilo kakvog nepristranog promatrača.

Pojam znanstvene dogme često se izjednačava s pojmom religijske dogme što dovodi do zaključka da su i religija i znanost dogmatski sistemi, pa razlikovanje po rigidnosti i potkrijepljenosti nije legitimno. Ipak, treba naglasiti da su znanstvene dogme procedure, dok su religijske dogme sadržaja, što znači da zaključci koji proizlaze iz znanosti nužno moraju, barem idealno, biti opozivi, jer je jedini nepreispitivi aspekt znanstvenog dolaženja do tvrdnji o stanju stvari procedura, dok religija dogmama sadržaja tvrdnje o istini pretpostavlja proceduri opravdanja.

Dakle, s obzirom na to da su znanstvene tvrdnje, barem u idealnom smislu, kada se razmatra paradigmatički pojam znanosti, uvijek opozive, a religijske u pravilu nisu, barem po pitanju svog središnjeg nepromjenjivog to jest bitnog dijela, samim time su znanstvene tvrdnje uvjerljivije u bilo kojem sustavu u kojem se

obavljaju opetovane provjere sadržaja tvrdnji o stanju stvari, jer su rezultat opetovanog odbijanja drugih opozivih tvrdnji sa slabijim utemeljenjem.⁶

1.2. Sukob oko vrijednosti

Prijedimo na sukobe o vrijednostima. Kao što smo već rekli, sukobi o vrijednostima između religiozne i znanstvene interpretacije istine javljaju se kada posljedice kritičkog mišljenja u kombinaciji s faktičkim zaključcima znanosti dovode osobu koja koristi oboje da dođe do moralnih pravila različitih od onih koje bi zastupala osoba koja svoje moralne principe izvodi iz religije. Sukobi oko vrijednosti mogu se relativno lako u svim slučajevima svesti na slučaj sukoba oko činjenica.

Na prvi se pogled može činiti da to ne bi trebao biti legitiman postupak s obzirom na to da je znanost, barem formalno, vrijednosno neutralna i ne bi trebala sa sobom donositi određene stavove o moralu ili drugim vrijednostima. Ipak, svaka vrijednosna pozicija, uz niz drugih, primitivnijih vrijednosnih pozicija na koje se referira, pretpostavlja određenu sliku svijeta. Vrijednosna pretpostavka osobne odgovornosti u pravilu pretpostavlja neki oblik slobodne volje, obrezivanje žena koncept čistoće i, često, neprecizne ideje o prevenciji spolnih bolesti i nevjere, a institucionalna homofobija određene činjenične pretpostavke o homoseksualcima – recimo da je seksualna orijentacija posljedica *konverzije* ili da su homoseksualci ujedno i pedofili ili niz drugih pretpostavki. Ako znanstveno utemeljene tvrdnje o svijetu mogu pobiti ili barem biti uvjerljivije kad i nisu direktno suprotstavljene religijskim tvrdnjama o svijetu na neku temu na način na koji smo to ranije opisali, veći dio vrijednosnih sukoba u kojima se religija poziva na vlastiti autoritet također mogu biti odlučeni u korist znanstvenih pozicija, u slučaju da akter nije voljan proći daljnje, detaljnije provjere.⁷

⁶ v. Pierce (1887).

⁷ Svjesni smo kako je svođenje rasprave o smislu ili značenju života iliti vrijednostima izrazito reduktivno, no ovdje isključivo iscrtavamo kritiku argumenata kojima se određeni religijski moralni okvir pokušava u raspravi obraniti od kritika prikazanih kao jedinstvene fronte (što se u

2. Mogućnost bez sukoba

S obzirom na to da je svaka tvrdnja religije o fenomenima mogući predmet znanstvene analize i da znanost ima veću vjerojatnost doći do bolje opravdanih tvrdnji o stanju stvari o tim istim fenomenima, uklanjanje sukoba između religije i znanosti moguće je samo izdvajanjem religioznih sudova o stanjima stvari iz bilo kakvog istraživog okvira fenomena. Taj se postupak može provesti iz a) teorijskih motiva, ograničavanjem područja religijskog mišljenja strogo na apstraktnu metafiziku ili na šire područje metafizičkih pitanja vrijednosti, pod pretpostavkom da one nisu reducibilne na činjenice, ili b) praktičnih motiva, smještanjem religijskog iskustva u misticizam.

Ako iz teorijskih motiva uklanjamo sukob između znanosti i religije svođenjem religije na apstraktnu metafiziku, možemo religijska promišljanja ograničiti na teološka razmatranja prirode božanskog bića i apstraktnih metafizičkih koncepata koji ni na koji način ne mogu doći u sukob sa zaključcima znanosti, s obzirom na to da znanost ne razmatra ni njihove najosnovnije pojmove. Ipak, kada bi religija bila svedena samo na razmatranja u kojima znanost nije s njom u sukobu i nudi kredibilniju alternativu, od nje bi preostalo upravo samo to: teološka razmatranja prirode božanskog bića i apstraktnih metafizičkih koncepata. No ako se Bog smješta u neku takvu sferu, njegova se priroda više ne može doticati svakodnevnih činjeničnih i vrijednosnih pitanja⁸.

takvim raspravama često događa), gdje se s druge strane određeni moralni stavovi zasnivaju na različitim tvrdnjama o svijetu. Autori smatraju kako je općenito sve sukobe o vrijednosti moguće svesti na empirijska pitanja, iz uvjerenja da ideološke razlike i razlike u motivima između ljudi proizlaze isključivo iz različitih pozicija proizašlih iz pristupa različitim informacijama o svijetu, te da postoje objektivni sudovi o boljim i gorim rješenjima za vrijednosna pitanja u svakom slučaju, čak i kada naizgled nema sukoba o empiriji, no argumenti za taj stav prelaze temu ovog rada.

⁸ Ostale se znanosti teorijski utemeljuju ili si barem pomažu. Matematika pomaže fizici, fizika u neku ruku (npr. zakon o masi naspram veličine tijela životinja) i kemija eksplicitnije pomažu biologiji, biologija psihologiji, psihologija sociologiji – barem u idealnom slučaju. Kako N. Smokrović navodi, govoreći o odlikama uspješne znanosti: „Neka je

Na drugi način iz istih motiva možemo ukloniti sukob između znanosti i religije okrenuvši se poznatom argumentu S. J. Goulda o nepostojanju sukoba između religije i znanosti, poznatijem kao *Non-Overlapping Magisteria* (NOMA), prema kojemu se znanost bavi samo pitanjima objašnjenja kauzalnih fenomena, u smislu sirovih činjenica, dok se religija i njoj pripadne discipline bave pitanjima vrijednosti, svrhe i smisla, koje nisu reducibilne na pitanja o činjenicama.⁹ S obzirom na to da smo u ranijoj sekciji već

znanstvena teorija to uspješnija što s objašnjenjem određenog stanja stvari može povezati, objediniti i sistematizirati u konzistentan sustav vjerovanja što više drugih, već poznatih fenomena. Također, neka znanost je uspješnija ukoliko u svoje istraživanje može uključiti metode i postignuća drugih znanosti.“ (Smokrović, 2017:22). Religija, u najboljem slučaju, kao puka spekulativna teologija može biti konzistentna sa znanostima, ali ne i doprinosti im, a konzistentnost je minimalni uvjet koherentnosti, dakle znanosti si zbog koherentnosti, tj. relacija relevantnosti, objašnjenja, redukcija itd. povećavale ukupnu vjerojatnost unutar znanstvene slike svijeta kao maksimalne, koherentne slike svijeta. Dok bi uloga religije shvaćene kao teologije bila tu usporediva sa konzistentnošću tvrdnje p s tvrdnjom (p v q), (p v q r) (p v q v r v s)...itd., i ostalih trivijalnih logičkih posljedica. U slučajevima u kojima religija izrijeком proturječi znanostima (prema doslovnim interpretacijama), ona ne zadovoljava čak ni taj minimalni zahtjev.

Vrijedi još, kao posljednji čavao u lijes, navesti i Sesardićev komentar da ako smo već religiji oduzeli kognitivnu komponentu ili istinosni zahtjev u prethodnim slučajevima (činjenice, vrijednosti) koji imaju mješovit karakter i postoji barem neki empirijski kriterij njihove provjere, onda bismo isto tim više trebali učiniti po pitanju neprovjerljivih, teoloških tvrdnji. Jer ako je religija bila u krivu po pitanju onog lakše spoznatljivog, onda tim manje razloga imamo vjerovati da bi mogla biti u pravu po pitanju onog teže spoznatljivog. Sesardićevim riječima: “ako se pokazalo da su ljudi, upravljajući se najbolje što su mogli po putokazima V-razloga, tako kolosalno griješili u nastojanju da spoznaju vanjski svijet, nije li iracionalno nakon čitave serije takvih kognitivnih promašaja i dalje se s istim beskrajnim povjerenjem dati voditi od tih V-razloga u traganju za vjerskim istinama? (Sesardić, 1998:169).

9 “The lack of conflict between science and religion arises from a lack of overlap between their respective domains of professional expertise—science in the empirical constitution of the universe, and religion in the

razmotrili nereducibilnost vrijednosti na činjenice i istu odbacili, možemo komotno odbaciti i Gouldov scenarij nepostojanja sukoba između znanosti i religije.

Uz to, dostupan način razdvajanja znanstvene jurisdikcije od one religijske je dodjeljivanje religijskom govoru drugačijeg statusa od onog koji posjeduje znanstveni. Taj govor možemo nazvati posrednim, alegorijskim ili analoškim. Alegorijski način izražavanja može se pripisati nekom tekstu ili samom piscu teksta. Takav postupak, ali u radikalnom obliku, koristi Adalbert Rebić kada govori o diskurzivnim praksama starih Izraelaca: „Hebrejski se način razmišljanja i izražavanja uvelike razlikuje od grčkog i latinskog, i dakako, od našeg suvremenog zapadno-europskog načina razmišljanja i izražavanja.” (Rebić, 2010:251). Prema Rebiću, prethelenistička izraelska misao nije bila apstraktna ili spekulativna, tj. nije se služila općim pojmovima. Od toga nije mnogo udaljen zaključak kako „nisu poznavali *diskurzivni* način razmišljanja” (ibid, 252), niti su zaključivali silogistički. Naprotiv, tvrdi se kako je njihov način razmišljanja ustvari bio mitski. Ono mitsko odlikuje razmišljanje o svim transcendentnim pitanjima, a budući da je način razmišljanja mitski, takav je i način izražavanja, tj. govor. O tome Rebić kaže sljedeće:

“Mit je zapravo simbolski način izražavanja kao što su to umjetnost, jezik i znanost. On je intuicija i na neki način čin vjere; on ima svoju logiku. On nastoji postaviti shvatljiv oblik za stvarnosti koje nadilaze ljudsko iskustvo. Misao o Bogu, čovjeku i svijetu u kojem živimo možemo izraziti mitskim, filozofskim i teološkim načinom govora. Možemo o Bogu govoriti i pjesnički, možemo ga izraziti u slikama, kipovima, simbolima, pa i u glazbi... Svaki je od tih načina izražavanja valjan, ali se jedan od drugoga razlikuju...” (ibid).

search for proper ethical values and the spiritual meaning of our lives. The attainment of wisdom in a full life requires extensive attention to both domains—for a great book tells us that the truth can make us free and that we will live in optimal harmony with our fellows when we learn to do justly, love mercy, and walk humbly.” Gould (1997).

Pored mitskog govora, biblijski se pisci služe i tzv. etiološkim načinom govora kada govore o „događajima prošlosti o kojima nemaju posebna saznanja pa ih prikazuju fiktivno u svjetlu svojih prilika koje prebacuju u davnu prošlost (...) ili naprosto na temelju sadašnje situacije opisuju i osvjetljaju prošlost” (ibid, 253). Tako biblijski pisci svoje nazore o stvarima i događajima od presudne važnosti za vlastito shvaćanje svijeta prikazuju kao „povijesno zbivanje, a ne kao neko *umovanje*” (ibid). Takva povijest, međutim, ima primarno simbolički značaj za poznavatelje dotičnog simboličkog konteksta.

Uz kapacitet za apstrahiranje i deduktivno zaključivanje, Rebić starim Hebrejima oduzima i smisao za stvaranje sinteze, tj. tvrdi da su oni „mislili i govorili u dijelovima pa mi moramo te dijelove spajati i stvarati sintezu” (ibid). Naposljetku, pozitivne korelate nepostojećih apstraktnih pojmova pronalazimo u slikama i prisposodobama koje je potrebno dekodirati u alegorijskom ključu pomoću određenog misaonog, najčešće teološkog sustava.

Berčić takvo stajalište s obzirom na propozicionalni status religijskog diskursa naziva antirealizmom. Antirealizam je po pitanju nekog diskursa stav o njegovom prenesenom značenju kao primarnom. Realistička pozicija, nasuprot tome, tvrdi direktnost semantičkog sadržaja nekog diskursa. Pa tako referenti religijskih tvrdnji u svojoj realističkoj varijanti prema Berčiću imaju dva uvjeta: „1) nezavisnost od spoznavatelja i 2) nesvodivost na bilo koju drugu vrstu stvari” (Berčić, 2012:244). Antirealisti, tj. zastupnici alegorijske interpretacije tako trebaju odbaciti 1), 2) ili oboje. Oni koji pristaju uz negaciju 1) ustvari ne vjeruju u realnost religijskih tvrdnji, poput onih o tome da je bog stvorio čovjeka, nego drže da je čovjek stvorio boga, tj. da je bog na neki način u nama, naš ideal, ispunjenje potencijala, itd. Oni koji pristaju uz negaciju 2) ustvari i ne trebaju religijske tvrdnje jer mogu o istim fenomenima govoriti i na nereligijski način (ibid, 245). Oni se time ne razlikuju od ateista. Pribjegavanje alegorijskom, tj. semantički antirealističkom tumačenju dakle odvodi u negaciju cilja zbog kojeg se tom pribjegavanju uopće pristupilo. Ako je govor o bogu prisposdoba, onda nam prisposdoba nije potrebna jer je ono što ona kani prisposdobiti ili empirijsko ili transcendentno. Ako je empirijsko onda je i nereligijski diskurs jednako prikladan ako ne i prikladniji za njegov opis. Ako je to pak transcendentno onda je taj

govor ili besmislen ili bezrazložan (ili oboje), jer ne možemo utvrditi pod kojim je uvjetima ta tvrdnja istinita s obzirom na to da bi utvrđivanje tih uvjeta dokinulo pretpostavljenu transcendenciju, jer ili su i sami uvjeti transcendentni pa ih ne možemo utvrditi, ili nisu transcendentni pa prema tome njihov manjak transcendencija inficira i ono uvjetovano, vraćajući ga tako u domenu iskustva (ibid, 240).

To bi trebalo biti dovoljno po pitanju teorije. Ako pak iz praktičkih motiva želimo učiniti isto, možemo religijsko iskustvo smjestiti u područje misticizma, neobjašnjivih i sasvim osobnih iskustava Boga. Ipak, Bog često u takvom odmicanju od svakodnevice postaje sasvim nepoznatljiv. A. J. Ayer u svome djelu *Language, Truth and Logic* dobro opisuje ovu situaciju:

„Često nam je rečeno da je božja priroda misterij koji nadilazi ljudsko razumijevanje. Ali ako nešto nadilazi ljudsko razumijevanje to nešto mora biti nepoznatljivo. A ono što je nepoznatljivo se ne može opisati na smislen način. Dakle, opet, rečeno nam je da Bog nije predmet razuma, već predmet vjere. To je možda samo priznanje da u postojanje Boga moramo imati povjerenja, jer ono nije dokazivo. Ali možda je riječ i o tvrdnji da je Bog samo objekt mistične intuicije i da ga se stoga ne može definirati terminima koji bi bili razumljivi ljudskom razumu. Mislim da bi mnogi teisti zauzeli takvu poziciju. No, ako Boga nije moguće opisati razumljivim terminima, onda bilo kakva tvrdnja ne može istovremeno biti i značajna i o Bogu. Ako mistik prizna da je objekt njegove vizije neopisiv, onda nužno priznaje i da je svaki opis tog objekta koji ponudi besmislica.“ (Ayer, 1972:124)

Zaključak

Dakle, ekvivokacija vjere u znanstvene istine i vjere u religijske istine zasniva se na nepreciznoj uporabi riječi vjera. Vjera u znanstvene istine je *belief*, jer su sve tvrdnje opovrgljive i metoda opovrgavanja je dostupna zagovaratelju pozicije, a vjera u religijske istine *faith*, jer tvrdnje ne zadovoljavaju te uvjete. Bez daljnjih provjera, osoba koja ima *belief* je na manje nestabilnom tlu od osobe koja ima *faith*¹⁰. To vrijedi za sukobe o činjenicama, ali sukobi o vrijednostima su na njih svodivi. U slučaju da religija ne ulazi u sukob sa znanošću niti po pitanju činjenica niti po pitanju vrijednosti, njeno je područje primjene značajno manje no što se to tradicionalno uzima.

¹⁰ Iako se subjektivno-psihološki može doimati da nepokolebljivost *faith-based* pristupa nosi veću sigurnost naspram opozivosti i gradacije u scientific *belief-based* pristupu. Za klasični prikaz psiholoških motiva koji dovode ljude do prihvaćanja i cijenjenja fiksiranih vjerovanja, v. Pierce (1887).

Literatura

1. Amesbury, R. (2016) „Fideism“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/fideism/> (5.4.2019)
2. Ayer, Alfred J. (1972). *Language, Truth and Logic*. London: Penguin books.
3. Bishop, J. (2010) „Faith“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*,
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/faith/> (5.4.2019)
4. Berčić, B. (2012). *Filozofija, Svezak drugi*. Zagreb: Ibis grafika
5. De Cruz, H. (2017) „Religion and Science“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/religion-science/> (5.4.2019)
6. Gould, S. J. (1997). "Nonoverlapping Magisteria," *Natural History*, br.106 (Ožujak 1997): str. 16-22,
URL:
http://www.stephenjaygould.org/library/gould_noma.html (5.4.2019)
7. Metz, T. (2013) „Meaning of Life“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*,
URL: <https://plato.stanford.edu/entries/life-meaning/> (5.4.2019)
8. Pierce, C. S. (1877). "The Fixation of Belief", *Popular Science Monthly*, br. 12, str. 1-15,
URL: <http://www.bocc.ubi.pt/pag/peirce-charles-fixation-belief.pdf> (5.4.2019)
9. Rebić, Adalbert (2010). „Značajke biblijskog hebrejskog jezika u odnosu na spoznaju i interpretaciju“, u (ur.) Zvonimir Čuljak: *Spoznaja i interpretacija: zbornik radova međunarodnoga simpozija „Cognition and Interpretation“*. Zagreb: Institut za filozofiju, str.249-265.
10. Sesardić, N. (1998). "Potkopava li znanost vjeru?", u: *Encyclopedia Moderna*, god. XVIII, br. 49 (1998), str. 162-167.
11. Smokrović, N. (2017). *Znanost i metoda: od opće metodologije do metodologije ekonomije*. Zagreb: KruZak